

Sierradeaddeleapmi - St.prp. nr. 1 (2006–2007) kapihttal 6 Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána (2007–2010)

6 Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána (2007-2010)

Norggas leat biddjon stuora mihttomearit dearvvašvuodabálvalusaide. Mii hálidit bálvalusaid main galgá leat buorre kvalitehta, dohkálaš vuordináigi ja bálvalusat eai galgga leat nu guhkkin eret olbmui. Bálvalusat galget maid olahit buohkaide beroškeahtá sin ekonomijas, sosiála árvvus, agis, sohka bealis ja čearddalaš duogáži. Dát stuora áigumušat leat buoremuddui ollašuvvan. Min dearvvašvuodabálvalus lea okta dain buoremusain máilmmis. Dan seammás mii mieđihit das leat váilevašvuodát ja hástalusat mángga dáfus. Nu leage mángga sajis ain buoridanmunni. Norggas leat eatnasat ovttaoaivilis dearvvašvuodabálvalusaid guovddáš mihttomeriide. Ráđđehus áigu systemalaččat bargat olahit dáid. Geavaheddjiid vásáhusat ja bearráigeahččandoaibma, mas fuomášuvvojit boasttuvuodát ja váilevašvuodát, galget čuovvoluvvot.

Našuvnnalaš dearvvašvuodaplánas (2007-2010) ráđđehus ovdanbuktá dálá dearvvašvuodabálvalusa dillečilgehusa Norggas, ja evttoha politihkalaš daguid mat galget buvttelit buoret dearvvašvuodabálvalusa. Buoret dearvvašvuodabálvalus mearkaša maidái ahte eastadit ja láchit dili vai geavaheaddjit ja oapmáhaččat besset mieldeváikkuhit.

Dearvvašvuodabálvalusas leat stuora hástalusat boahttevaš jagiin. Dasa leat čuovvovaš sivat: boares olbmot lassánit, buozanvuodaid viidodat rievdá, ja dađistaga lassánit divrras dálkasat ja divššodanvuogit. Dáid hástalusaid áigu ráđđehus dán njealji jagi plánas dustet ja danne deattuhit guhitta váldooasi mat galget čađabáidnit buotlágan dearvvašvuodabálvalusaid:

- ollisvuolta ja ovttasdoaibman
- demokratiija ja legitimizehta
- lagasvuolta ja oadjebasvuolta
- nannosit geavaheaddjerolla
- fágalašvuolta ja kvalitehta
- bargu ja dearvvašvuolta

Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána galgá čájehit movt dát iešguđet ge bealit dearvvašvuodabálvalusas gullet oktii, vai geavaheaddjit ja oapmáhaččat sáhttet veahkehuvvot buriin vugiin.

Ráđđehus áigu našuvnnalaš dearvvašvuodaplána birra čuvget juohke jagi stáhtabušehtaid oktavuodas. Proseassaid bokte dearvvašvuodabálvalusain, geavaheddjiiguin ja bargiiguin galgat geahčadit movt dilli lea ja movt sáhttit ovdánahttit.

6.1 Dearvvašvuodaplána váldooasit

Riikkaidgaskasaš oktavuodas leat Norggas buorit dearvvašvuodabálvalusat. Vuodđoarvu lea ahte buot riikka ássiide galget seamma bures olamuttus buorit bálvalusat mat ruhtaduvvojit almmolaš ortnegiid bokte. Maŋemus jagiid leat čađahuvvon dehálaš ođastusat sihke suohkandearvvašvuodabálvalusas

(fástadoavttertortnet) ja spesiálistadearvvašvuodábálvalusas (buohcceviessu). Vásáhusat ja árvoštallamat čájehit ahte ođastusat leat dettolaččat váikkuhan buori guvlui, muhto seammás eai leat buot áigumušat velá ollašuvvan.

Ráđđehus áigu Našuvnnalaš dearvvašvuodáplánain (2007-2010) nannet ja ovttadahttit barggu nu ahte buorre dearvvašvuolta juhkkovuođat eambbo ovttaládje ja vuoiggalaččabut. Bajimus ulbmil bargguin lea eastadit buozanvuoda ja vahágiid. Dát bidjá gáibádusaid maiddá earáide go dušše dearvvašvuodábálvalussii, namalassii buot servodatsurggiide mat váikkuhit álbmotdearvvašvuoda.

Geavaheddjiin ja oapmáhaččain leat stuora vuordámušat dearvvašvuodábálvalussii, ja muhtin váilevašvuodát ja erenoamáš hástalusat leat oidnosii boahtán. Min mihttomearrin lea ahte dearvvašvuodábálvalusat galget leat vuoiggalaččat ja ovttaládje juhkkovuođat. Liikká oaidnit ahte leat geográfalaš erohusat bálvalusain. Leat geográfalaš erohusat vuordináiggis ja movt iešguđetlágan diagnosajoavkkut vuoruhuvvojit. Leat duodaštuvvon dettolaš sosiála erohusat dearvvašvuodas ja olu čujuha dan guvlui ahte dákkár erohusat gávdnojit maiddá dearvvašvuodábálvalusaid geavaheamis. Muhtin fágasurggiin leat ain eahpedohkálaš vuordináiggis. Leat lassánan dieđut boasttudikšuma hárrái. Oallut geavaheaddjit ja oapmáhaččat vásihit ahte dearvvašvuodábálvalusat leat juohkásuvvon iešguđetge osiide, ja dán iešguhtet aktevrrain váilu čielga ovddasvástádus ovttasdoaimmat. Boahttevaš hástalusat leat maiddá dat go boares olbmuid lohku lassána, ja buozanvuodaid viidodat rievdá, ja ođđa máhttu addá ođđa ja dávjá divrras divššodanvejolašvuodaid. Bargiidorganisašuvnnat dieđihit ahte vásihuvvo amasvuodadovdu go ealahusdoaimma sátnegeavaheapmi lea dađistaga leavvan dearvvašvuodasuorgái.

Leat ain stuora vuordámušat dearvvašvuodábálvalusaide boahttevaš jagiin. Dát gáibida ahte mii buorebut organiseret ja jođihit dearvvašvuodábálvalusaid ja atnit ávkki geavaheddjiid ja bargiid máhtus. Ráđđehus áigu dán vuodul ovdanbuktit guhtta váldoasi mat galget leat eastadanbargguid, suohkandearvvašvuodábálvalusa ja spesiálistadearvvašvuodábálvalusa oktasaš viggamušat.

Ollisvuolta ja ovttasdoaimman

Čielggadeamit, árvoštallamat ja moaitáгат leat čađatgaskka guoskkahan fáttá man geavaheaddjeorganisašuvnnat leat ovdanbukttán, nappo dan ahte bálvalusat doibmet hejot ovttas ja lea unnán ollislašvuolta. Dát čájehuvvo sihke siskkáldasat dearvvašvuodábálvalusain ja ovttasdoaimmamis eará surggiiguin ja fágaiguin, nu movt skuvllain, mánáidsuodjalusain, bargo- ja čálgoetáhtain, justiasurggiin ja earáiguin. Oallut geavaheaddjit vásihit ahte sii ieža gártet fuolahit ovttasdoaimmama aktevrraid gaskka. Váilevaš ollisvuodájurddašepmi boahťá oidnosii go aktevrrat duvdet iežaset ovddasvástádusa earáide, dan sadjá go ovttasbargat buriid čovdosiid ovdii mat leat ávkin geavaheddjiide. Dan seammás go buohcceviessobálvalusat spesiáliserejuvvojit eambbo ja eambbo, de lassána maid dárbu lahkoniit pasienttaid dárbbuide ollislašvuodain. Ovttasdoaimman ii leat sajáiduvvan dearvvašvuodábálvalusaide nu movt livččii leamaš dárbbášlaš. Dánne lea guovddáš bargun dán rievdadit dán dearvvašvuodáplánaáigodagas. Našuvnnalaš dearvvašvuodáplána deattuha ahte dearvvašvuodábálvalusa mieldebargit galget máhttit diehtit geavaheaddji dárbbu ovttasdoaimmat organisašuvnnas siskkáldasat ja eará organisašuvnnaiguin. Suorggi jođiheaddjis lea erenoamáš ovddasvástádus organiseret ja čađahit ovttasdoaimmama go dasa lea dárbu. Ovddasvástideaddji aktevrrat našuvnnalaš ja báikkálaš dásiin ráhkadit maiddá šiehtadusaid

gaskaneaset. Buori ovttasdoaimbama vuolggasadjin galgá leat ahte stáhtas leat iešguđetlágan stivrenkaskaoamit suohkaniid ja spesiálistadearvvašvuodabálvalusa várás. Ráđđehus lea St.dieđ.nr 25 (2005-2006) *Mestring, muligheter og mening*, čilgen ollislaččat suohkanlaš ovddasmorašbálvalusaid ovddideami, hástalusaid ja doaimbajuid. Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána galgá gehččojuvvot oktavuhtii hástalusaiquin ja doaimbajuiquin mat ovdanbohtet stuoradiggedieđáhusas boahtte áiggi fuollabálvalusaid birra.

Demokratiija ja legitimizehta

Dehálaš dearvvašvuodaođastusat mat leat čađahuvvon manemus jagiid leat buohcceviessođastus, fástadoavtterortnet, ovddidanplána psyhkalaš dearvvašvuoda ja gárrenmirkoodastusa várás. Ráđđehus áigu ain hukset vai dearvvašvuodabálvalusat stivrejuvvojit politihkalaččat ja doaimmahuvvojit profešuvnnalaččat ja dovdomearkan galgá leat rabasvuohta ja mieldeváikkuheapmi. Mánngga dáfus doaima dát buoremusat suohkanlaš iešstivrejumi olis. Buori dearvvašvuodabálvalusas galgá leat legitimizehta ja álbmogis galgá leat luohttámuš dasa. Árvvoštallamat ja dieđut mat leat boahtán, čájehit ahte fástadoavtterortnegis, eará suohkanlaš dearvvašvuoda- ja sosiálbálvalusain ja spesiálistadearvvašvuodabálvalusas, lea buorre legitimizehta álbmogis. Dearvvašvuodabálvalussii lea stuora vuordámuš oppalaččat, ja vurdojuvvo eambo ja eambo dađi mielde go dáhpáhušvá medisiinnalaš ja ekonomalaš ovdáneapmi. Dát guoská erenoamážit spesiálistadearvvašvuodabálvalussii. Dearvvašvuodaplána čuovvoleapmi jahkásaš bušehtaid ovdandivvumis galgá oidnosii buktit realistalaš vuordámušdási ja čielggadit bálvalusaid ovddideami ja doaimma rámmaid. Politihkalaš mearridan rámmaid siskkobeaalde galget dearvvašvuodabálvalusa jođiheadjit ja bargit hálldašit addojuvvon resursaid servodatlaš buriin vugiin. Ráđđehus atná demokratiijahástalusa duođalažžan, ja lea juo nammadan ođđa stivrraid dearvvašvuodafitnodagaide. Eanas oassi stivralahtuin geaid oamasteaddjit leat nammadan, leat nammaduvvon evttohuvvon álbmotválljen olbmuid gaskkas. Dearvvašvuodafitnodagat galget ain ovdánahttojuvvojit ja heivehuvvot doaimmevaš láhkái. Ráđđehus áigu áigodagas deattuhit našuvnnalaččat stivret spesiálistadearvvašvuodabálvalusa dihto surggiin mat leat mávssolaččat vai olahuvvo ovttáárvosaš fáldat ja buorre našuvnnalaš resursaávkástallan. Sámi álbmoga demokrátalaš vuoigatvuohta oažžut ovttáárvosaš fáldaga, sisttisdoallá dan ahte dearvvašvuodabálvalusat galget ovddidit máhtu sámegeilas ja kultuvrras vai sáhttet bures gulahallat ja fállat buriid bálvalusaid. Dalle go dát ii leat vejolaš, galgá dárbbalaš dulkabálvalus ásahehuvvot.

Lagasvuohta ja oadjebasvuohta

Norggas mii hálidit lávdaduvvon ássanmálla. Dearvvašvuodabálvalus galgá čuovvut dán. Mii hálidit olles álbmogis galgá leat ovttáárvosaš vejolašvuohta olahit dearvvašvuodabálvalusaid beroškeahhtá gos olbmot ássat. Dikšun ja čuovvoleapmi galgá ain organiserejuvvojit LEON-prinsihpa mielde (vuolemus, doaimmevaš dásis fuolahus). Lagasvuohta ja báikkálašmáhttu addá buoremus vejolašvuoda heivehit bálvalusa ovttaskas olbmuid mas geavaheaddji duohtavuodas beassá mieldeváikkuhit. Dan dihtii galgat láhčit buori suohkanlaš bálvalusa mas geavaheaddji čuvvojuvvo guhkit áiggi. Suohkaniin leat erenoamáš buorit ovdamunit báikkálaš eastadanbarguide.

Medisiinnalaš ovdáneapmi eaktuda ahte lea alladásat diagnostihkka olamuttus ja divššodeapmi mii dávjá gáibida erenoamášgelbbolašvuoda. Dát fágalaš ovdáneapmi

mielddisbuktá sentráliserema muhtin surggiin. Ovdáneapmi mearkkaša sentráliseret dan maid ferte ja lávdadahttit dan maid sáhtta lávdadahttit. Báikkálaš dearvvašvuodabálvalusat main lea buorre fágalaš kvalitehta galget organiserejuvvot ja ovddiduvvot ovttasráđiid suohkandearvvašvuodabálvalusain ja prehospítálalaš bálvalusaiguin (bálvalusaiguin mat dahkkojit ovdalgo boahtá buohccevissui). Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána vuodđuda ráđđehusa prográmmii ahte ii oktage báikkálašbuohcceviessu galgga heaittihuvvot. Báikkálašbuohcceviesuid sisdoallu galgá ovddiduvvot ja nuppástuvvot buori fágalaš sisdoalu vuodul. Stuora buozanvuohašlájat galget eanemusat deattuhuvvot, mas dehálaš lea ahte dikšun ja veajuiduhttin dáhpáhuvvá lahkosis dan báikki gos olbmot ássat.

Nannosit geavaheaddjerolla

Mii hálidit geavaheddjiin galgá leat diehtu bálvalusaid birra ja ahte sii galget mielдемearridit ja váikkuhit. Earret eará galgá ovddidanbargguin deattuhuvvot eambo rabasvuoha dearvvašvuodabálvalusaid sisdoalus ja kvalitehtas. Geavaheaddjit ja sin oapmáhaččat dihtet buoremusat iežaset dilálašvuoda ja dihtet maid sii nákejit. Dán resurssa sáhtta buorebut geavahit oktagas pasienttaid dikšumis ja veajuiduhttimis, muhto dát lea dárbbalaš maidái dallego pláne ja ovddida dearvvašvuodabálvalusaid. Dál pasienttat leat eanas doaimmalaš geavaheaddjit geat hálidit oazžut buori diehtujuhkima vai sis alddineaset lea buorre vuodđu mearridit vai ovdánivččii sin iežaset dearvvašvuoha. Geavaheaddjit hálidit ieža bidjat mihttomeriid dikšumii – muhtimat hálidit viehkat maratona maŋŋil go čoarbbeliin leat leamaš čuohtadusas, ja fas earáide lea doarvá nagodit ieš poastta viežžat. Muhtimat hálidit válljet dikšuma mii guhkida eallima, beroškeahhtá makkár lassiváikkuhusaid dat mielddisbuktá, ja fas earát eai hálit váldit dakkár dikšuma. Buot geavaheaddjit eai nagat ovddidit gáibádusaid ja vuoigatvuodaid. Dát guoská erenoamážit sidjiide geat buhčet duođalaš dávdas, ja olbmot geain lea psyhkalaš gillámuš, olbmot geain leat gárrenvuodáváttut, olbmot geat leat dementa ja lea doaimmashehttehus. Oapmáhaččat leat dávjá dehálaš gaskkusteaddjit geat mitalit geavaheddjiid sávaldagaid ja dárbbuid ja leat ovddasmorašteaddjit ja doarjjan dearvvašvuodabálvalussii. Dasa lassin lea geavaheaddjeorganisašuvnnain dehálaš bargu. Buohkat dárbbasit dovdat iežaset dohkkehuvvon pasientan - sihke olmmošárvvu dáfus ja dan dihte go mii diehtit ahte geavaheaddjit geat ieža leat mielde váikkuheamen iežaset dikšuma olahit buoret bohtosiid. Fridja buohcceviessoválljenortnega galgá buorebut ávkin atnit, ja dat leage guovddážiš Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána njealljejagi-áigodagas. Mii hálidit maidái atnit eará pasienttaide ávkin daid vásáhusaid ja dan máhtu mii lea pasienttain, geat geavahit bálvalusaid. Galga deattuhit joatkit ovdánahttit geavaheaddjeorganisašuvnnaid rolla dearvvašvuodabálvalusaid ovddideamis.

Fágalašvuoha ja kvalitehta

Fáгат ja fágaolbmot leat dearvvašvuodabálvalusa bajásdoallit ja árvolasiheaddjit. Dearvvašvuodabálvalus lea stuora máhttoorganisašuvdna ja čoahkkanan máhttu lassána jođánit. Oppalaččat lea norgga dearvvašvuodabálvalusain alla fágalaš dássi. Fágabirrašiin lea dehálaš ovddasvástáduš das ahte sisafievrridit ođđa máhtu ja čorget eret boares. Dát dárbbasuvvo vai doalaha kvalitehta bálvalusain riikkaidgaskasaš dásis. Iskkademiin oaidnit ahte boasttudagut ja mánggat boasttuvuođat buktet duođalaš váikkuhusaid pasienttaide. Galgá ásahtit vuogádagaid vai dákkár boasttuvuođain sáhtta oahppat ja vai dát eai dahkkojuvvo nuppes. Ja dát vuogádagat galget doarjjan dearvvašvuodabálvalusaid ovdáneapmái vai šaddá

organisašuvdnan mii dađistaga váldá oahpa vásihusain. Bálválasa legitimehttii lea dehálaš atnit rabasvuoda boasttuvuodaid ja kvalitehtabuorideami hárrái. Fágaolbmot leat dilis mas geavaheddjiid vuordámušat, máhtu vejolašvuodát, etihkalaš vuodđoárvvut ja ekonomalaš ja fágalaš vuoruheamit deaivvadit. Dearvvašvuodabálválasas leat váttis ja mánggabealát hástalusat vuoruheapmái, ja daid galgá čoavdit ovttas fágabirrasiiiguin ja geavaheaddjeorganisašuvnnaiguin. Ráđđehus dáhttu ovdánahttit organisatuvrralaš systemaid vai geavaheaddjit ja našuvnnalaš aktevrat buorebut fuolahit ollisvuoda vuoruhan- ja kvalitehtabarggus.

Bargu ja dearvvašvuoha

Bargu lea guovddázis dearvvašvuodas ja veajuiduhttimis. Measta 11 proseanta álbmogis geat leat bargoeallima agis vuostáiváldet veajuhisvuoda-oaju. Bálkáheapmi, ruhtabálká ja ánsu, mearkaša olu iešdovdui ja dearvvašvuhtii. Bargguhisvuoha ja eahpesihkkaris bargodilli lea dearvvašvuodariska. Lea dehálaš eastadit sosiálalaš olggušteami sin ektui geat dearvvašvuoda dahje eará sivaiddihte eai sáhte leat bargoeallimis dahje váldit oahpu. Našuvnnalaš dearvvašvuodaplánas deattuhuvvo eastadeapmi ja veajuiduhttin mas guovddázis leat bealálaččat geat gullet bargoeallimii – ja erenoamážit ovttasbargu bargo- ja čálgoetáhta, dearvvašvuodabálválasa, bargobiraseiseváldiid ja bargoaddi gaska.

Kapihtalis 6.5 čoahkkáigessojit geaidnoválljemat ja konkrehta doaibmabijut mat gusket váldoosiide.

6.2 Gulaskuddanproseassa ja Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána čuovvoleapmi

Našuvnnalaš dearvvašvuodaplána (2007-2010) lea ráhkaduvvon Soria-Moria-julggaštusa sátnádeami vuodul; "Stuoradiggi galgá oazžut meannudeapmái našuvnnalaš dearvvašvuodaplána juohke njealját jagi. Fylkkasuohkanat galget searvvis ráhkadeamen dákkár plánaid." Lassin fylkkasuohkaniid lea departemeanta maiddái bovden geavaheaddjeorganisašuvnnaid, fágaorganisašuvnnaid, bargoaddiorganisašuvnnaid, KS, gielddaid, Sámedikki ja regiovnalaš dearvvašvuodafitnodagaid mieldeváikkuhit barggu.